

על זכויות בעלי חיים והמשפט - 2 נקודות למחשבה

מאת
ורד דשא*

1. בין הנורמה החוקית לאידיאה המוסרית 2. אישיות מעבר לאנושיות (א) האישיות המשפטית: בין האדם - לתאגיד - לבעלי חיים; (ב) מה הופך ישות ל"אישיות משפטית"? (ג) בדרך לכינון קטגוריה משפטית שלישית של ישויות משפטיות; (ד) בין "אישיות משפטית" ל"אנימליה משפטית".

1. בין הנורמה החוקית לאידיאה המוסרית

עיסוקו של המשפט בבעלי חיים הוא אחד מן הנושאים החשובים עימם מתמודד עולם המשפט בעידן של ימינו. "משפט בעלי חיים"¹ איננו רק תחום התמחות משפטי ספציפי מסוים. זהו ענף משפטי בעל חשיבות מרכזית בעיצוב דמותה של החברה האנושית. זהו ענף שעוסק באחת השאלות המורכבות והבלתי פתורות של זמננו והיא: כיצד תיראה מערכת היחסים של האדם עם יצורים חיים בעלי יכולת חישה בעולם המשפט האנושי, כיצד היא תונח לדיון וכיצד היא תקבל ביטוי בחוק, שמאופיין באנתרופוצנטריות, עקביות ורציונאליות.

העיסוק המשפטי מורכב לרוב מחיפוש ואיתור קודים משפטיים אשר עשויים ליתן מענה לבעיה המשפטית המונחת בפנינו, תוך בחינת ההשלכות המשפטיות הצפויות להתרחש בשל החלטה של אותה נורמה על הסיטואציה שבמחלוקת. בהקשר של בעלי החיים, האתגר של המשפט הוא גדול במיוחד משום שהוא אמור לנסות וליתן פתרון משפטי ל"משהו" שהוא "מעבר" לתהליכים והמערכות המקובלות. ה"משהו" הזה הוא "ערך" או תפיסה חדשה שמוציאה את המשפט החוצה, אל מעבר לנקודת המוצא האנתרופוצנטרית עליה הוא נשען.

* הכותבת היא עו"ד ומומחית למשפט חקלאי (Agricultural Law), מחברת הספר **המשפט החקלאי בישראל**, 2014 (הוצאת נבו).

¹ משפט בעלי חיים הוא ענף משפטי אשר עוסק בפעולות משפטיות – בין אם אלה הוראות הסטוטוריות, פסיקה, עסקות, או התדיינות משפטית שמשפיעה על בעלי חיים, זכויותיהם, רווחתם או מעמדם. הענף מאגד תחתיו את כל סוגי בעלי החיים ואת כל קשת הנושאים המשפטיים העוסקים בהם. העיסוק האקדמי הסדור בו החל בתחילת שנות השבעים בארה"ב ובעשורים האחרונים ניכרת בו התפתחות מהירה מאוד. כיום, הוא מהווה מושא לעיון וחקר אקדמי רחב והוא אף נלמד כענף משפטי בחלק גדול מן הפקולטות למשפטים בעולם. לסקירה בנושא ראו ורד דשא, **המשפט החקלאי בישראל** (נבו) 2014, 376-382.

המשפט מכונן פרקטיקות שמגדירות את מעמדם של בני האדם, התאגידים והמדינה ומקצה להם זכויות שאותם יוכלו להפעיל אלה על אלה.² הוא מניח את האדם במרכזו, הוא מנתח את המציאות מנקודת מבט אנושית והוא נועד ביסודו לשרת את האינטרסים של האדם.³ על רקע זה, ההתפתחות הבולטת של אותו ענף שמכונה "משפט בעלי חיים", החשיפה המוגברת לפוסט-הומניזם, הביקורת על מערכת המשפט בכל הנוגע לטיפול בבעלי חיים והתפתחותו של ענף משפטי זה, היא מרשימה. על אף שעד כה אין בנמצא קונספט משפטי שניתן להשתמש בו על מנת להגדיר זכויות ליצורים שאינם בני אנוש, מתבסס הנושא של היחס האנושי לבעלי חיים ומשתרש במחשבות האדם,⁴ והוא הולך והופך אט אט לנושא משמעותי ומרכזי בשיח המשפטי הקונטמפוררי.

זמנים עוברים, השקפות עולם מתהפכות, תפיסות חברתיות משתנות, דעות הולכות ותחתיהן באות אחרות. "משפט בעלי חיים" הוא אינדיקציה לשינויים שעוברת החברה האנושית במחשבותיה ובתפיסותיה על פני שנות דור. חוק צער בעלי חיים המודרני הראשון חוקק לפני כ- 350 שנה,⁵ אך בפרספקטיבה של 100 שנים אחורה, מעטים יחסית היו מודעים לדילמה המוסרית המונחת בפני האדם בכל הנוגע לשימוש בבעלי חיים לצרכיו. והנה בעשורים האחרונים אנו עדים לשיח ציבורי ער ולעיסוק משמעותי של עולם המשפט בזכויות בעלי חיים ורווחתם. במובן מה, ניתן לטעון שזהו צעד נוסף בהתפתחות המשפט והתמודדותו עם מגזרים חלשים וחסרי ישע: עבדים, ילדים, נשים, מייעוטים, עוני, אנשים עם מוגבלות, פליטים וכדומה. ואולם, מגזרים אלה – יש לזכור, כולם קבוצות שונות של בני אנוש. העובדה שעניינינו סובב סביב זכויות בעלי חיים – שאינם יצירי אנוש – מלמד על עומק השינוי, שתוצאתו, בסופו של דבר, היא התפתחות החקיקה להגנת בעלי חיים שקיימת כיום כמעט בכל מדינה מתוקנת - וצפויה להמשיך ולהתפתח עם הזמן.

על מנת להבין את התמורות שעברה החברה האנושית בנוגע לבעלי חיים די אם נסקור בכמה שורות את ההיסטוריה של מערכת היחסים של האדם ובעלי החיים במובנה הפשטני ביותר. בתחילת תולדות המין האנושי, נהג האדם לצוד למחייתו בעלי חיים מן הטבע. השימוש בבעלי חיים נשען אז על היותו של האדם החוליה הגבוהה ביותר בשרשרת המזון ומדובר היה בסיפוק

² מנחם מאוטנר, "המשפט הסמוי מן העין", <http://www.tau.ac.il/law/mautner/alpaim1.doc> (נבדק לאחרונה 17.5.15).

³ Maneesha Deckha, *Critical Animal Studies and Animal Law*, 18(2) ANIMAL L. REV. 207 (2012).

⁴ לסקירת ההיסטוריה של "משפט בעלי חיים" ראו Joyce Tischler, *The History of Animal Law, Part I* (1972-1987) STANFORD JOURNAL OF ANIMAL LAW & POLICY, vol. 1, 1 (2008); Joyce Tischler, *A Brief History of Animal Law, Part II* (1985-2011), STANFORD JOURNAL OF ANIMAL LAW & POLICY, vol. 5, 27 (2012); Thomas G. Kelch, *A short History of (Mostly) Animal Law: Part I*, 19(1) ANIMAL L. REV. 23 (2012); Thomas G. Kelch, *A short History of (Mostly) Animal Law: Part II*, 19(2) ANIMAL L. REV. 347 (2013).

⁵ החלוצים בתחום ההגנה על בעלי חיים היו מתיישבים במדינת מסצ'וסטס, בארה"ב, אשר חוקקו בשנת 1641 את חוק צער בעלי החיים המודרני הראשון, ראו יוסי וולפסון, "מעמד בעלי החיים במוסר ובמשפט", **משפט וממשל** ה' 558, 551 (תש"ס) והאזכור שם בהערה 19.

הצרכים ברמה הבסיסית ביותר לצורך הקיום האנושי; עם התפתחות הציוויליזציה האנושית למד האדם לגדל עבור עצמו את אותם מוצרים שמשמשים אותו לקיומו שלו; בהמשך - החל לגדל בעלי חיים גם עבור אחרים לצרכי מסחר ובהמשך - באופן תעשייתי. העידן הנוכחי - החדש - המכונה פוסט-מודרניסטי, מאופיין בדרכי חשיבה והתנהגות שונים. הקולות הקוראים להפסקת השימוש בבעלי חיים לצרכי האדם הולכים ומתרבים, וכולם דומה מסכימים, שהשימוש כרוך בפגיעה בהם. השקפות אלה התבססו אט אט בשיח הציבורי עד אשר החלו מקבלות ביטוי בהוראות סטטוטוריות ובפסיקת בתי המשפט.

עובדה זו היא במידה רבה תוצר של התמורות בתפיסות המשפטיות הנוהגות בעת הזאת. הפרקטיקה המשפטית בעידן הפוסט-מודרני מבוססת יותר ויותר על מושגים משפטיים פילוסופיים ותיאוריות חיצוניות, שבוחנות באור אחר את המושגים "אמת", "צדק" ו"מוסר", ניטרליות, אוניברסאליות ולגיטימיות. ההתנהגות האנושית איננה נמדדת עוד על פי ערכים מוחלטים אלא על פי המשמעות שניתנת לערכים על ידי הפרט. בחלוף זמן, מחלחל השינוי ומקבל ביטוי גם בנורמות המשפטיות. המשפט הוא אם כן כלי להטמעת מטרות שהחברה מבקשת לקדם. עם זאת הוא איננו המכשיר שיוצר את השינוי החברתי - אלא הוא המכשיר שנותן ביטוי לשינוי החברתי - לאחר שזה הושרש, התבסס, ונתפס ככזה שמבטא השקפה חברתית רווחת.

עבור פעילי זכויות בעלי חיים, קצב השינוי אינו משביע רצון. לדידם, הנושא המונח לדיון הוא שאלת הלגיטימיות של השימוש בבעלי חיים בכלל. הם מציגים את תנועתם ככזו שאוחזת בעמדות מוסריות "טובות" יותר ו"נעלות" יותר מאלה שצורכים מוצרים מן החי. על פי השקפתם, כל שימוש בבעלי חיים במסגרת הפרקטיקות המקובלות הוא התעללות,⁶ ולפיכך הם מבקשים למסד נורמות שימנעו במישרין או בעקיפין מן האדם כל שימוש שהוא בבעלי חיים. יש ביניהם שטוענים גם, כי על מערכת אכיפת החוק לנקוט פרשנות מחמירה של חוק צער בעלי חיים,⁷ באופן שיאפשר נקיטת סנקציות משפטיות כנגד המגדלים ובכך יפסיק את השימוש בבעלי חיים.

⁶ ראו למשל העתירות המשפטיות שהוגשו כנגד פרקטיקות גידול מסוימות: בג"ץ 9232/01 "נח" נ' היועץ המשפטי לממשלה, פ"ד נו(6)212 (2003) (להלן: "עניין נח"); העתירה עסקה בחוקיותה של הפרקטיקה החקלאית המשמשת לגידול אווזים לצרכי ייצור כבד אווז. בית המשפט העליון ביטל את הפרקטיקה. ראו גם בג"ץ 7154/09 עמותת אנונימוס לזכויות בעלי חיים נ' שר החקלאות. העתירה הוגשה כנגד גידול תרנגולות מטילות בכלובי סוללה. התיק תלוי ועומד בבית המשפט העליון וטרם ניתנה בו הכרעה.

⁷ חוק צער בעלי חיים (הגנה על בעלי חיים), התשנ"ד-1994 (להלן - החוק). סעיף 2 לחוק קובע: "לא יענה אדם בעל חיים, לא יתאכזר אליו ולא יתעלל בו בדרך כלשהי". על פי גישה זו, גידול חיות המשק באמצעות הפרקטיקות הנוהגות הוא התעללות ולכן, עצם הגידול הוא עבירה על החוק. לעיון בטענה זו ראו Jerry L. Anderson, *The Origins and Efficacy of Private Enforcement of Animal Cruelty Law in Britain*, 17, *DRAKE J. AGRIC. L.* 263 (2012).

את דעתנו באשר לבעייתיות העולה מחוק צער בעלי חיים הישראלי הבענו בעבר.⁸ בחינה של החוק הישראלי בהשוואה לחוקים הזרים מגלה כי הוא לוקה בפגם אימננטי. בניגוד לחוקים הזרים הוא איננו מבחין בין חיות מחמד ובין חיות משק אותם מגדל האדם לצרכי מזון, הוא איננו כולל הוראות ספציפיות בנוגע לחיות משק והוא מחיל את הוראותיו באופן זהה על כל בעלי החיים. זאת ועוד: ניתוח מושכל של החוק וההיסטוריה שלו מלמד, כי הוא נוצר כדבר חקיקה שיעודו הגנה על חיות מחמד והוא לא נועד להסדיר את הטיפול בחיות המשק. עובדה זו יוצרת קושי בשניים, מצד אחד החוק אינו נותן מענה מספק בנושא של רווחת חיות המשק; ומצד שני, נוסח החוק הנוכחי עלול להוביל לכך שפרקטיקות גידול חקלאיות מסוגות ככאלה שמפירות את חוק צער בעלי חיים.

אך השאלה המרכזית לדעתנו היא האם בשלה השעה לתפיסה הקיצונית אותה מציעים פעילי זכויות בעלי חיים? מחברת רשימה זו, יש לציין, היא צמחוניית ואיננה צורכת בתזונתה מוצרים מן החי. על אף זאת, לא ניתן לטעמנו להתעלם מדפוסי הצריכה של החברה האנושית בארץ ובעולם, באשר למעלה מ-90% ממנה - עדיין צורכים בתזונתם מוצרים מן החי,⁹ והדבר כידוע – איננו בניגוד לחוק. ככל שאותו שימוש שהאדם עושה בבעלי חיים עדיין מותר בחוק, כי אז גידול בעלי חיים לצרכי אותו שימוש – הרי גם הוא מותר.

נתונים אלה מדגישים את אותה "סכיופרניה מוסרית" המאפיינת את האדם במערכת היחסים שלו עם בעלי החיים.¹⁰ מצד אחד – כאשר נבחנת עמדתו של הציבור, יעיד הרוב הגדול כי הוא תומך בהגנה על בעלי חיים וכי יש פגם מוסרי בכך שבעלי חיים סובלים שלא לצורך. מן הצד השני – הרוב המכריע של האוכלוסייה, תומך בפועל באופן ברור בהמשך השימוש בבעלי חיים לתועלת האדם, על אף שהדבר כרוך בסבל עבורם. החלטתה של החברה להמשיך לצרוך מוצרים מן החי, גובר אם כן על הרצון התיאורטי שלא לגרום סבל לבעלי החיים. במצב דברים זה, כל עוד זוהי השקפת העולם הרווחת ואלו הם ההעדפות הצרכניות של רוב הציבור, לא ניתן יהיה להכיר באופן ממשי בזכויות בעלי החיים ושיפור הרווחה יהיה אפשרי רק בדרך של תיקוני ביניים שהשפעתם מועטה יחסית.

גידול בעלי חיים לצרכי מזון הוא תוצאה ישירה של דרישת צרכנים לנגישותם של מוצרים מן החי במחירים סבירים שווים לכל נפש. פרקטיקות הגידול הנוהגות במשקים המתועשים הם פרי תכנון, מחקרים והנחיות של מומחים אשר הובילו לתפיסות סדורות של גידול בעלי חיים ומקובלות בכל העולם. תפיסות אלה משקפות קשת רחבה של שיקולים ודרישות מקצועיות,

⁸ דשא, לעיל הערה 1, עמ' 397-409, 411-425.

⁹ ראו למשל אתר איגוד הצמחונות האירופי בכתובת <http://www.euroveg.eu/lang/en/info/howmany.php>; לנתונים בישראל ראו מרכז המחקר והמידע של הכנסת, מגמת צמחונות וטבעונות בישראל או בעולם, כתיבה

נעמה טשנר, 19.2.2014 <http://www.knesset.gov.il/mmm/data/pdf/m03385.pdf>;

¹⁰ 30-Gary L. Francione, INTRODUCTION TO ANIMAL RIGHTS : YOUR CHILD OR THE DOG ? (2000), p. 1

וטרינריות וסניטריות לבקרה על הגידול וטיפול בבעלי חיים מצד אחד ; ושיקולים כלכליים ואובייקטיביים מצד שני. לשם דוגמא, במקום שבו מצוקת הקרקע היא עובדה שלא ניתן לחלוק עליה, הדרישה לגידול בעלי חיים בחופש או במרחב אופטימאלי היא דרישה שלא ניתן לעמוד בה, וגם אם נהיה מוכנים להניח לצורך הדיון שהדבר אפשרי – ההשלכות הכלכליות שלו על הצרכן יהיו משמעותיות מאוד. במציאות שבה שיקולים אובייקטיביים והאוטונומיה של הצרכן הם גורמים לגיטימיים, וכל עוד צריכת מוצרים מן החי לא נאסרה בחוק – ההצעה לנקיטת צעדי אכיפה כנגד המגדלים – היא ניסיון לעקוף את הטלת האחריות על החברה כולה, באמצעות פגיעה ביצרנים. המחלוקת, איננה בין ארגוני זכויות בעלי חיים לבין חקלאים אלא בין הראשונים לבין הרוב הגדול של החברה אשר עדיין בוחר לכלול במזונו מוצרים מן החי.¹¹

עליית המודעות בנושא זכויות בעלי חיים והקמתם של ארגונים שונים שפועלים בנושא זה, נותנת את אותותיה וההתקדמות בתחום זה ניכרת כל העת. יחד עם זאת יש לזכור כי מדובר בתהליך מורכב, גם אם בסופו של יום תחליט החברה לחדול להשתמש בבעלי חיים לצרכיה – ספק אם נזכה לראות את השלמתו של תהליך זה בדורנו. כך או כך, על מנת שהוא יתרחש, דרוש מפנה משמעותי בהעדפות החברתיות בהקשר לשימוש בבעלי חיים – בין כמזון ובין לצרכים אחרים של האדם. עד אשר שינוי כזה יוטמע באופן אינהרנטי בתפיסת העולם החברתית של החברה בכללותה, יש קושי לאמץ פרשנות קיצונית זו שאם לא כן נימצא מחוקקים דבר חקיקה שאין הציבור יכול לעמוד בו.

באחד מפסקי הדין הראשונים שיצאו תחת ידו, ציין בית המשפט העליון דברים, אשר אף שנאמרו בהקשר אחר, עשויים להיות יפים גם לעניינינו:

“שאיפתו של החוק היא להיות מעשי, מציאותי, מצליח; נושאו הוא האדם

הבינוני בעל הטבע הבינוני, בעל המוסר הבינוני; לכן אין החוק אוסר דבר

שלא ניתן להיאסר ואינו גוזר גזירה, אלא אם כן רוב הציבור יכול לעמוד בה.”¹²

ארגוני זכויות בעלי חיים מבקשים למעשה להתאים את הנורמה החוקית הנוהגת, לאידיאה המוסרית אשר את דגלה הם נושאים. ואולם, בין הנורמה החוקית והאידיאה המוסרית, יש הבדל עמוק. המוסר איננו מזדהה תמיד עם החוק, והחוק לעומת זאת, איננו משקף בהכרח את המוסר הצרוף.

בניגוד לחוק – אשר אמור לבטא תפיסה אובייקטיבית, האידיאה המוסרית – מבטאת תפיסה סובייקטיבית של אדם מסוים; היא משקפת אמונה או גישה מצפונית מסוימת ולכן היא איננה ניתנת לסיווג או להגדרה ברורה של “טוב” או “רע”. משום כך, כל זמן שההכרה המוסרית

¹¹ לכן גם אנו חולקים על התיבה “צרכי החקלאות”, כפי שמופיעה בסעיף 19 לתקנות צער בעלי חיים (הגנה על בעלי חיים) (הלעטת אווזים), תשס”א-2001, שהובילה את בית המשפט העליון בדונו בעניין “נח”, לאזן בין “צרכי החקלאות” לבין הסבל הנגרם לבעלי החיים. ראו עניין “נח”, לעיל הערה 6 פסקאות 12 ו-16 לפסק דינה של כב' השופטת שטרסברג כהן. ראו דשא, לעיל הערה 1 בעמ' 432-433

¹² כב' השופט זילברג בע”פ 10/49 היועץ המשפטי נ’ פבל פתניאב, פ”ד ב(1)424, 448.

איננה מורגשת בכל מאודה בליבם של כל בני האדם, לא ניתן לחרוט אותה כדבר המחוקק והיא נותרת בגדר אידיאה רעיונית שאיננה מחייבת.

כי החוק, יש לזכור, צריך להיות מעשי ומציאותי; נושאו הוא האדם הבינוני בעל הטבע הבינוני ובעל המוסר הבינוני; אין הוא יכול לאסור דבר שלא ניתן להיאסר; ולא לגזור גזירה, אלא אם כן רוב הציבור יכול לעמוד בה.¹³

קשה להעריך מהי התפיסה המשפטית אשר בסופו של דבר תאומץ בהקשר של יחסי אדם – בעלי חיים. כך או כך ברור לטעמנו כי הדיון בעניין זה אינו יכול להיות לוקאלי, אלא הוא חייב להיות גלובלי-אוניברסאלי. שאם לא כן אנו עשויים למצוא את עצמנו אוסרים על ייצור מוצר מסוים, אך מאפשרים יבוא שלו באופן שיוצר כשל לוגי ונורמות של מוסר כפול, כפי שארע במקרה של ייצור כבד אווזה.¹⁴ לטעמנו, נדרש דיון אוניברסאלי ומיסוד אמנה אשר מגדירה מצד אחד את ההיררכיה ביחס של האדם לבעלי החיים ומפרטת את סולם הערכים האנושי כלפי בעלי החיים; ומן הצד השני מאפשרת לכל מדינה להתקין תקנות אשר מתאימות לתרבות, הערכים, המורשת והצרכים הייחודיים של כל מדינה ומדינה.¹⁵

* * *

2. אישיות מעבר לאנושיות¹⁶

א. האישיות המשפטית - בין האדם - לתאגיד - לבעלי החיים

באפריל 2015 ניתנה בבית משפט בארה"ב החלטה אשר לראשונה בהיסטוריה מעניקה לבעלי חיים "זכות" משפטית.¹⁷ במסגרת זו הוציא בית המשפט העליון של ניו-יורק לשני שימפנזי

¹³ עניין פתניאב, שם.

¹⁴ בפסק הדין בעניין "נח", לעיל הערה 6, ביטל בית המשפט העליון את תקנות צער בעלי חיים (הגנה על בעלי חיים) (הלעטת אווזים), תשס"א-2001 ואסר בכך למעשה על פיטום אווזים צרכי ייצור כבד אווזה. פסק הדין ניתן בשנת 2003 אולם על אף זאת, לא נאסר ייבוא של כבד אווזה באופן שאיפשר הלכה למעשה את המשך הצריכה של הכבד, אשר מיוצר במדינות אחרות בעולם. בשנת 2013 יזם ח"כ דב ליפמן הצעת חוק איסור ייבוא ומכירת כבד של בעלי חיים שעברו התעללות, התשע"ג-2013. ההצעה אושרה בקריאה טרומית ב- 10.7.2013 אולם עד למועד זה טרם הושלמו הליכי החקיקה.

¹⁵ כך למשל קשה להניח שבמדינה כמו צרפת, שבה התרבות הקולינרית מכירה ומוקירה מזה כ- 5000 את כבד האווז כמעדן מסורתי, יקבע בית משפט בנקל כי פיטום אווזים הוא אסור בחוק. לעניין הפיכתו של כבד האווז סמל ואבן דרך במאבקם של ארגוני זכויות בעלי חיים ראו Mark Caro, THE FOIE GRAS WARS: HOW A 5000 YEAR DELICACY (2009) INSPIRED THE WORLD'S FIERCEST FOOD FIGHT. בדומה, קשה להניח שקנדה, שניהלה ועדיין מנהלת מזה שנים רבות מאבק עיקש אל מול האיחוד האירופי על קליטת מוצרים המופקים מכלבי ים המיוצרים על ידה, תטיל איסור על ניצול בעלי חיים אלה. ראו Robert Howse, Joanna Langille, Permitting Pluralism: The Seal Products Dispute and Why thw WTO Should Accept Trade Restrictions Justified by Noninstrumental Moral Values, 43 YALE JOURNAL OF INT'L LAW 367 (2012).

¹⁶ בדצמבר 2013 התקיימה באוניברסיטת Yale ועידה שנשאה את השם Personhood Beyond the Human והעידה בהשאלה מנושא הוועידה.

¹⁷ ביום 20.4.2015, בעניין The Nonhuman Rights Project Inc. on behalf of Hercules and Leo v. Samuel L. Stanely as president of State University of New York, הוציא בית המשפט העליון של מדינת ניו יורק (מחוז ניו-יורק) צו הביאס קורפוס לשני שימפנזים אשר משמשים לניסויים רפואיים באוניברסיטת ברוק בלונג-אייילנד.

מחקר, צו הביאס קורפוס, המאפשר להם לקרוא תגר על חוקיות אחזקתם לכאורה ב"מעצר" על ידי האדם.¹⁸

אף שאין לקרוא מן ההחלטה כשלעצמה מתן זכויות משפטיות אחרות או שינוי מעמד המשפטי של בעלי החיים, לא ניתן להתעלם ממנה, באשר מדובר במקרה ראשון שבו בית המשפט נעתר לבקשה מסוג זה והעניק לבעל חי "זכות" מסוימת אשר עד כה היתה שמורה לבני אנוש בלבד.¹⁹ זאת במיוחד נוכח העובדה שבקשות קודמות בהקשר זה נדחו, בהתבסס על הנימוק שלפיו בעלי החיים אינם נחשבים "אישיות" (persons) לצורך צו הביאס קורפוס ואין הם נחשבים "אישיות" או "ישות" הזכאית לזכויות על פי החוק הפדראלי.²⁰

החלטה זו העלתה שוב את שאלת מתן אישיות משפטית ליצורים חיים שאינם בני אנוש - שאלה, אשר יש הטוענים כי היא צפויה להפוך לאחד ממוקדי השיח של המאה הבאה בביו-אתיקה, מחשבה מדעית ופילוסופיה משפטית.²¹

ככלל, נושא ההגנה המשפטית על בעלי חיים "מקפל" בתוכו שתי גישות עיקריות: מצד אחד מונחת הגישה של זכויות בעלי החיים ואל מולה ניצבת גישת רווחת בעלי החיים. תומכי הגישה הראשונה אוחזים בדעה שלפיה בעלי החיים זכאים למערכת של זכויות בסיסיות, בכללם הזכות שלא להיות מסווגים כקנייניו של האדם, בוודאי לא להיאכל על ידו ולכן הם פועלים לקידום חקיקה שתאסור להשתמש בבעלי חיים לצרכי האדם. לטענתם החקיקה הנוהגת

<https://iapps.courts.state.ny.us/fbem/DocumentDisplayServlet?documentId=4D9287VfBiI66TYZPi4>, (להלן – עניין השימפנזים).

¹⁸ המשמעות היא שבכונת בית המשפט להידרש לשאלת חוקיות החזקתם של שני השימפנזים. במסגרת זו הורה בית המשפט לאוניברסיטת ברוק להתייצב בפני בית המשפט וליתן נימוקים מספקים להחזקתם של שני השימפנזים. ראו נוסח הצו בקישור בהערה 18 לעיל, וראו גם "Judge Recognizes Two Chimpanzees as Legal Persons, Grants them Writ of Habeas Corpus", Nonhuman Rights Project, Apr. 20, 2015 <http://www.nonhumanrightsproject.org/2015/04/20/judge-recognizes-two-chimpanzees-as-legal-persons-grants-them-writ-of-habeas-corpus>

¹⁹ התביעה הראשונה להכרה בשימפנזים כבעלי אישיות משפטית הזכאים לזכויות בסיסיות כגון חירות והזכות שלא להיות מוחזקים בתנאי כליאה הוגשה בדצמבר 2013, על ידי אותו ארגון. הבקשה הוגשה עבור שימפנזה בשם טומי (להלן – "עניין טומי"), The Nonhuman Rights Project Inc. on behalf of Tommy v. Patrick C. Lavery as Officer of Circle L. Trailer Sales, Inc. et al. ביום 14.12.2014 דחה בית המשפט לערעורים של מדינת ניו יורק את הבקשה. ההחלטה ניתנת לצפייה בכתובת <http://www.nonhumanrightsproject.org/wp-content/uploads/2014/12/Appellate-Decision-in-Tommy-Case-12-4-14.pdf>

²⁰ שם, בית המשפט נשען גם על תקדימים בהם נדחו בקשות דומות, ראו Lewis v. Burger King, 344 Fed Appx 470, 472 [10th Cir 2009] cert denied 558 US 1125 (2010); Cetacean Community v. Bush, 386 F3D 1169, 1178 [9th Cir 2004]; Tilikum ex rel. People for the Ethical Treatment of Animals, Inc. v. Sea World Parks & Entertainment, Inc., 842 F Supp 2d 1259, 1263 [SD Cal 2012]; Citizens to End Animal Suffering & exploitation Inc. v. New England Aquarium 836 F Supp 45, 49-50 [D Mass 1993]. בית המשפט מציין שם כי בעלי חיים מעולם לא הוכרו כ"אישיות" לצורך צווי הביאס קורפוס, בין במשפט האמריקאי ובין במשפט המקובל. בית המשפט מוסיף ומציין כי צו הביאס קורפוס מעולם לא הוצא ל"ישות" שאינה "אנושית", ראו United States v. Mett, 65 F3D 1531, 1534 [9th Cir 1995] cert denied 519 US 870 {1996}; Waste Management of Wisconsin, Inc. v. Fokakis, 614 F2D 138, 139-140 [7th Cir 1980] cert denied 449 US 60 {1980}; Sisquoc Ranch Co. v. Roth, 153 F2D 437, 441 [9th Cir 1946]; Graham v. State of New York 25 AD2d 693, 693 {1966}

²¹ ראו: Personhood Beyond the Human: Reflections on the Nonhuman Personhood Conference at Yale בכתובת <https://slowlorisblog.wordpress.com/2014/05/13/personhood-beyond-the-human-reflections-on-the-nonhuman-personhood-conference-at-yale>

במרבית המדינות בעולם - איננה אפקטיבית באשר היא מאפשרת שימוש בבעלי חיים לצרכים רבים של האדם ומעניקה פטורים נרחבים לגידול בעלי חיים לצרכים אלה.²² חסידי הגישה של זכויות בעלי חיים זו אף טוענים כי יש להעניק לבעלי החיים - במיוחד אלה שבעלי יכולת קוגניטיבית מפותחת, שלוש זכויות בסיסיות: הזכות לחיים, הזכות לחירות (משבי) והזכות שלא לשאת עינויים.²³

אל מול גישה זו ניצב הזרם שתומך ברווחת בעלי החיים. זרם זה אינו קורא תגר באופן ישיר על השימוש בבעלי חיים כשלעצמו, או על מעמדם הקנייני, אלא הוא פועל למיסוד כללים של גידול הומני, אשר יאסרו על התנהגות אכזרית והתעללות לבעלי חיים. קבוצה זו תרה באופן עקבי אחר שיפור תנאי הגידול והמחייה של בעלי חיים מתוך מטרה להקטין בסופו של דבר את היקף השימוש בבעלי חיים לצרכי האדם. ראוי להבהיר, למעשה, גם תומכיה של גישה זו סבורים כי על החברה לחדול או לצמצם באופן משמעותי ניצול בעלי חיים לצרכים של האדם. עם זאת, לשיטתם גישת ה"זכויות" איננה ריאליסטית והדרך להענקת זכויות לבעלי חיים בטווח הרחוק, היא רפורמה לשיפור רווחתם בטווח הקרוב.²⁴

בשל היות הנושא של זכויות בעלי חיים מורכב ומערב תפיסות עולם שונות, נותרה שאלת הזכויות עד כה ללא פיתרון ברור ויש הטוענים כי היא איננה ניתנת להכרעה כלל במישור המשפטי.²⁵ כך או כך, נוכח העובדה שבני אנוש עדיין משתמשים בבעלי חיים לצרכים שונים, עד כה לא הוכרה על יד אף מחוקק בעולם ואף לא בישראל, התפיסה של זכויות בעלי חיים.²⁶

²² לסקירת שתי הגישות ראו דשא, לעיל הערה 1 בעמ' 377-382 והאסמכתאות המובאות שם.
²³ בתחילת שנות התשעים פורסם הספר THE GREAT APE PROJECT בעריכתם של Paula Cavalieri & Peter Singer. פרויקט קופי העל - הוא אסופת מאמרים מפרי עטם של מלומדים שונים מעולם המשפט, הפילוסופיה, הזואולוגיה והאתולוגיה (חקר התנהגות בעלי חיים), אשר קוראים למתן זכויות גם ליצורים חיים שקרובים לבני האדם. הקריאה היא להענקת שלוש זכויות בסיסיות: הזכות לחיים, הזכות לחירות (משבי) והזכות שלא לסבול עינויים. במונח "קופי על" (Great Apes), הכוונה היא לחמישה "קופים", בתוכם האדם: שימפנזים, גורילות, אורנגאוטנים וקופי בונבו. הפרויקט מבחין בין ארבעת הקופים הנ"ל שדומים מבחינה ביולוגית ומבחינת המבנה הגנטי לאדם, לבין בעלי חיים אחרים. קופי העל נחשבים גם לבעלי חיים בעלי יכולת קוגניטיבית גבוהה יחסית. אחד המדדים לעניין היכולת הקוגניטיבית היא רמת וכישורי התקשורת, שמאפשרים לאותו בעל חיים לתקשר עם האדם. בעשורים האחרונים נערכו מספר רב של מחקרים בלשניים בקופי על, אחד המקרים הידועים הוא זה הגורילה קוקו (Koko) שהשתתפה במשך כמה עשורים במחקרים בלשניים. במהלך השנים הוכח כי קוקו מבינה את שפת האדם ומתקשרת עימו בשפת הסימנים, היא אווזת באוצר מילים של כאלף (יש אומרים 2000) מילים שמאפשר לה להביע רצונות ורגשות, היא נצפתה עושה פרצופים לעצמה מול המראה; נהגה "לשקר" כאשר התנהגה לא "כראוי" על מנת להימנע מהשלכות שעשויות לנבוע מהתנהגותה; קוקו מציירת וצובעת, היא נהנית ממשחק לבד או עם אחרים, היא יודעת לבטא שמחה או התרגשות בדרכים המובנות לאדם; ולעומת זאת, היא בוכה או צועקת כאשר היא חשה פחד או כאב, קוקו "אימצה" חתול ובחלופי כמה שנים, כאשר אותו חתול מת, נצפתה מתאבלת על מותו. ראו Jane Nosworthy, The Koko Dilemma A Challenge to legal Personality, (1998) 2 Southern Cross University Law Review 1 נלקח מ: F. Patterson, W. Gordon, "The Case for the Personhood of Gorillas", in THE GREAT APE PROJECT: EQUALITY BEYOND HUMANITY, . edited by Paola Cavalieri and Peter Singer. New York: St. Martin's Press. 1993, pp 58-59.

²⁴ שם.
²⁵ Neil D. Hamilton, One Bad Day: Thoughts on the Difference Between Animal Rights and Animal Welfare. 106 Mich. L. Rev. First Impression 138 (2008).

²⁶ ראו למשל בג"ץ 6976/04 עמותת "תנו לחיות לחיות" נ' שר החקלאות ופיתוח הכפר (פורסם בנבו), פסקה 9 לפסק דינה של כב' השופטת חיות והאיזכורים שם. כן ראו, Nosworthy, לעיל הערה 23 בעמ' 3. מנגד בקרב מלומדי המשפט הבכירים העוסקים בנושא, יש האחוזים בדעה שתחת אותם חוקי ההגנה על בעלי חיים, מוענק

לאחרונה, לאור מה שהם מכנים "כישלונם של חוקי רוחת בעלי החיים להגן על בעלי החיים באופן ראוי", החלו ארגוני זכויות בעלי חיים לנקוט אסטרטגיה חדשה ולקדם את הרעיון של "אישיות משפטית" לבעלי חיים כ"אפשרות שלישית" (Tertium Datur)²⁷ שתסייע לקידום זכויותיהם ומעמדם המשפטי של בעלי החיים.²⁸

הקושי בהקשר זה נובע מן העובדה שבמשפט המודרני, הכלל הוא שרק האדם הוא בעל אישיות משפטית.²⁹ יצורים אחרים – בין יצורים חיים ובין חפצים דוממים, אינם מוכרים כישויות משפטיות. משום כך, נכון למועד זה, בעלי חיים עדיין אינם נחשבים בעיני החוק כבעלי אישיות משפטית. הם זכאים אמנם להגנה משפטית המוקנית להם בחוקים שאומצו במרבית המדינות בעולם, ברם שני המושגים – האישיות המשפטית וההגנה המשפטית – הם שני מושגים שונים בתכלית. על מנת להכיר בישות כלשהיא כאישיות משפטית, נדרש שלאותה ישות יהיה קיום בעולם המשפט, קרי שהיא תוכר כבעלת מעמד משפטי - מה שעד כה טרם קרה בעניין בעלי החיים.

הקונספט של אישיות משפטית, התפתח עם השנים ככזה שחובק יצורים בני אנוש, ולצידם מגוון ישויות שאינן אנשים. השאלה היא האם, על רקע השינויים בתפיסות החברתיות כפי שמאפיינים את העת הזאת, ניתן לקחת צעד נוסף בהתפתחותה של תפיסת האישיות המשפטית ולהחיל אותה על ישויות נוספות שאינן אנושיות? השאלה הספציפית היא האם ניתן להחיל את תפיסת האישיות המשפטית על בעלי חיים?

במציאות המשפטית הנוכחית פועלות, לצד בני האדם, ישויות משפטיות רבות נוספות, מלאכותיות, שהמשפט הוא מקור חיותן – בכללם תאגידים, נאמנויות, שותפויות, רשויות, גופים ציבוריים, המדינה וזרועותיה.³⁰ דיני התאגידים מעניקים לישויות אלה כשרות להתקשר בחוזים, להיות בעלים לקניין, להיות מסוגלים לרשת, לתבוע או להיתבע בשמם הם.

לאורה של עובדה זו הענקה אישיות משפטית לבעלי חיים איננה נראית כצעד בלתי אפשרי, זאת במיוחד משהוכר בעלי החיים זה מכבר כבעלי יכולת חישה, משמע שהם אוחזים או עשויים לאחוז ב"נפישות" או הוויה רגשית מסוימת, בו בזמן שלא ניתן לחלוק על העובדה שתאגידים

לבעלי החיים סט שלם של זכויות, ראו למשל Cass R. Sunstein, Standing for Animals, Chicago Public Law and Legal Theory Working Paper no. 06, 1, 3-4.

²⁷ ראו למשל Saskia L. Stucki, Personhood Beyond the Human: On The "Animal Person" as Legal Person, posted Dec. 7 2013 <http://ieet.org/index.php/IEET/more/personhood201401>.

²⁸ ראו אתר הארגון The Non Human Rights Project בכתובת <http://www.nonhumanrightsproject.org> למעט תאגידים, ראו להלן.

³⁰ יעד רותם, "כשרות מוגבלת (פונקציונלית) של אישיות משפטית מלאכותית", **דין ודברים** ז' 467, 468-469 (2014). יצוין כי בניגוד לאדם ולחברה, אין בנמצא דבר חקיקה שקובע כי המדינה היא אישיות משפטית.

לעומת זאת - אינם חווים רגשות, לא ניתן לייחס להם רצון, כוונה או זדון, ומנגד אין הם דורשים זכויות בסיסיות של האדם כמו חירות, כבוד, פרטיות וכד'.

הדין התמציתי שיובא להלן מלמד כי על פניו, המונח אישיות משפטית" אינו כולל בחובו רכיב אינהרנטי שמונע את החלתו גם על בעלי חיים. משבחר המחוקק וקבע כי גם ישויות שאינן יצורים חיים דוגמת תאגידים, נכללות בגדר המונח "אישיות משפטית", אין סיבה נראית לעין מדוע לא ניתן להרחיב את מושג האישיות המשפטית ולהחילו על בעלי חיים.

ב. מה הופך ישות ל"אישיות משפטית" ?

"אישיות משפטית", לפי ההגדרה המקובלת, היא "תופעה בעולם המשפט אשר הדין נותן לה כשרות, דהיינו מעניק לה זכויות או מטיל עליה חובות".³¹ למעשה, לגישת המשפט האמריקאי יש קורלציה ברורה בין ה"אישיות המשפטית" לבין היכולת לשאת בזכויות וחובות.³²

לפיכך, במקרים שנדונו בעבר בבית המשפט האמריקאי בנוגע לשימפנזים סירב בית המשפט להרחיב את הגדרת המונח "אישיות" באופן שיאפשר להכיר בשימפנזים כבעלי זכויות משפטיות. את החלטתו הוא נימק אז בכך שהענקת זכויות קשורה קשר ישיר להטלת חובות ומחויבויות חברתיות והיא מותנית ביכולת לנשיאה באחריות. בית המשפט הוסיף וציין כי ישנם יחסי גומלין בין זכויות לאחריות, אשר מקורם במעין "חוזה חברתי" ששואב את השראתו מן האידיאלים של חירות ודמוקרטיה, המונחים בבסיסה של שיטת המשטר.³³ נקבע כי מאחר שלא ניתן לצפות משימפנזה למלא את תפקידיו החברתיים, כי אז הוא אינו יכול להיות זכאי לזכויות. בניגוד לבני אדם, השימפנזה אינו יכול לשאת בכל החובות המשפטיות, הוא אינו יכול לשאת באחריות חברתית ואינו יכול להיות אחראי למעשיו.³⁴

נימוק זה מעורר לא מעט קשיים: יש הבדל בין התפיסה ה"אידיאלית" של מושג האישיות המשפטית - לבין הביטוי שלה בחיי המעשה, אשר מתברר בפועל כעניין יחסי. האישיות המשפטית מקבלת אוסף של זכויות וחובות משפטיות אשר נקבעות על ידי המחוקק: הזכויות והחובות - טיבם והיקפן, עשוי להשתנות במקרים שמדובר בקטינים, בבעלי הפרעה נפשית, בתאגידים, מהגרים, תושבים ארעיים, וכדומה. ביחס לתאגיד למשל, קובע החוק כי החברה

³¹ אריאל פרוקצ'יה, דיני חברות חדשים לישראל (1989), 36; רותם, שם. סעיף 1 לחוק הכשרות המשפטית והאפוסטרופסיות קובע ש"כל אדם כשר לזכויות וחובות מגמר לידתו ועד יום מותו". סעיפים 4 ו-5 לחוק החברות - חברה הינה ישות משפטית כשרה לכל זכות, חובה ופעולה המתיישבת עם אופייה וטבעה כגוף מאוחד; כן ראו סעיף 8 לחוק העמותות, תש"ם-1980; סעיף 66(א) לפקודת השותפויות (נוסח חדש) תשל"ה-1975 אשר קובע כי שותפות הרשומה לפי פקודה זו היא תאגיד והיא יכולה לתבוע ולהינתבע בשמה הרשום.

³² ראו החלטת בית המשפט לערעורים בעניין טומי, לעיל הערה 19.

³³ ראו עניין טומי, שם, בעמ' 4 להחלטה והאסמכתאות שם.

³⁴ עניין טומי, שם, עמ' 6 להחלטה. יצוין כי העותרים טענו בפני בית המשפט כי קיימים מקרים בהם בני אנוש אינם יכולים למלא אחר החובות החברתיים שלהם או שהם חסרי יכולת לשאת באחריות למעשיהם ועל אף זאת החוק מכיר בהם כאישיות משפטית. כך הדבר במקרה של קטינים או במקרה של מבוגרים עם הפרעות נפשיות חמורות. במענה לטיעון זה ציין בית המשפט כי אף שהדבר נכון, לא ניתן להתכחש לעובדה שבאופן קולקטיבי, לבני אנוש יש את היכולת הייחודית לשאת באחריות משפטית.

כשרה לכל זכות, חובה ופעולה המתיישבת עם אופייה וטבעה. במילים אחרות, לחברה אין זכות להיבחר לכנסת, אין לה זכות להקים משפחה וכדומה. לגבי בעלי חיים לעומת זאת – אין דבר חקיקה אשר מגדיר את מעמד המשפטי כמו במקרה של תאגיד, אין חוק שמקנה להם זכויות כמו חירות או זכות לרשת או להיות בעלים של רכוש, אך על אף זאת, ראינו לא מעט מקרים בהם בעל חיים זכאי להגנה משפטית, או מקרים בהם ירש רכוש של בעליו באופן שאין דרך משפטית לחלוק עליה.³⁵

התשובה לשאלה מה עשוי להפוך יצור או ישות מסוימת לכזה שמוגדר כ"אישיות משפטית", תלויה אם כן ב"סדר המשפטי", במציאות המשפטית או בהחלטה של המחוקק. לא לכל אדם כשרות משפטית ומנגד, הוענקה כשרות משפטית גם לישויות שאינם בני אנוש. אדם נושא זכויות או כשיר להיות כזה אך ורק משום שהסדר המשפטי החליט כך. הסדר המשפטי הוא המחליט אם אתה יכול להיות נושא זכויות אם לאו, וככל שהוחלט כך, הוא מעלה אותך מאדם, לנושא זכויות.³⁶

זאת ועוד: בהיסטוריה של המשפט ידועים מקרים של שלילת הכשרות המשפטית של בני אדם או צמצומה כמו במקרה של עבדים, יהודים, נזירים ונידונים למוות; ולעומת זאת ידוע מקרה בו הוענקה אישיות משפטית לאליל הודי.³⁷ אנו עשויים למצוא סתירות בתפיסה המשפטית: כך למשל הוענקה בחוק אישיות משפטית לתאגידים וגופים שונים, אך לא הוענקה אישיות משפטית לזוקף שהוא גוף שבבעלותו נכסי ציבור או נכסים המוקדשים על ידי אנשים פרטיים לצרכי ציבור.³⁸

מה אם כן עשוי לגרום למחוקק להגדיר ישות כ"אישיות משפטית"? תורת האישיות המשפטית בנוגע לתאגידים העסיקה את גדולי המשפטנים בעולם במשך דורות רבים. המורכבות העולה מן הנושא וריבוי השאלות המתעוררות בהקשר זה הפך את הנושא לכזה שאיננו עניין למשפטנים בלבד, אלא גם לפילוסופים ולסוציולוגים – אשר דנו בנושא כל אחד מנקודת השקפתו. בחינה של ההתפתחות ההיסטורית של המחשבה המשפטית מגלה כי במקרה של תאגידים, הכשרות המשפטית נולדה לצרכים אנושיים ומתוך ראייה אנושית.

³⁵ ראו לדוגמה שורה ארוכה של מקרים בהם כלבים וחתולים ירשו סכומי עתק מבעליהם: "חיי כלב: הכלבים והחתולים העשירים בעולם", כלכליסט, 2.6.2010 <http://www.calcalist.co.il/world/articles/0,7340,L-3408657,00.html>; כן ראו "במקום לבנים: ירושה של 1.5 מיליון דולר לכלבה", ynet 19.1.2015 <http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4616627,00.html>; "מחתול רחוב לחתול אציל: ירש מיליונים מבעליו" nana10 12.12.2011 <http://lifestyle.nana10.co.il/Article/?ArticleID=852685>; וראו גם: אישה הורשה 10 מיליון יורו לחתול, פורטל הכרמל 11.12.2011 http://www2.karmel.co.il/index.php?option=com_content&task=view&id=20273

³⁶ גואלטיארו פרוקציה, "מהות האישיות המשפטית", הפרקליט טז 330 (תש"ך) והאזכורים שם בעמ' 337-339.

³⁷ שם, בעמ' 339.

³⁸ שם, בעמ' 333.

“כל דין קיים לקידום החופש הטבוע בכל איש; לכן המושג המקורי של

האישיות (המשפטית – ו.ד.) חייב להתאים לרעיון האדם.”³⁹

בני אדם, אשר אוחזים בזכות בסיסית להתאגד למטרות שונות, יצרו ישות מסוימת למטרות רכושיות או כלכליות שמשרתות אינטרסים של האדם. ההחלטה היא יציר של הדין – אותו יוצר האדם – והיא גמישה במובן זה שהיא ניתנת לכינון, לביטול, לשינוי או להתאמה למטרות שונות. על כך אמר למשל המלומד הגרמני סביני:⁴⁰

כל אדם, ורק האדם היחיד, הוא בעל כשירות משפטית. אבל בכוחה של השיטה המשפטית לשנות כלל זה או על ידי כך ששוללת היא את הכשירות המשפטית מבני אדם כפי שהיה במקרה של עבדים, או ע"י כך שמרחיבה היא אותה על גופים שאינם בני אדם, כמו במקרה של תאגידים. הכשירות המשפטית יכולה להיות מורחבת על נושאים שנוצרו באופן מלאכותי ע"י פיקציה פשוטה, אולם כשירות מלאכותית זו נוצרה למטרות רכושיות בלבד, לכן תאגיד הינהו כל נושא שנוצר באופן מלאכותי על ידי הדין לשם הקניית הון.

אולם ההחלטה להקנות כשירות משפטית לגופים שאינם בני אנוש מעוררת לא מעט קשיים. כך למשל נדרש, בנושא התאגידים, לבחון את שאלת האחריות המשפטית או החובות המשפטיות של התאגיד, אחריותו בניזיקין, אחריותו בפלילים וכדומה. במקרה של אחריות פלילית למשל נוצר קושי בשל רכיב היסוד הנפשי אשר קיומו נדרש כתנאי להוכחת העבירה הפלילית. הכל יסכימו שלא ניתן לייחס לתאגיד – שהוא פיקציה משפטית – אמונה, מצפון, מצבי רוח וכדומה. על אף זאת מטפל המשפט בתאגידים כגופים שניתן לייחס להם רשלנות, פזיזות, כוונה וכדומה, שאם לא כן לא ניתן היה לייחס להם אשמה בביצוע עבירה פלילית.⁴¹

והנה, אף שתאגיד יכול לשאת באחריות פלילית, שום שופט איננו סבור שהתאגיד עצמו אוחז ביסוד הנפשי של העבירה. על מנת להטיל עליו אחריות פלילית על בית המשפט לקבוע אם אותו אדם שמילא תפקיד בתאגיד, נהג בכוונה או במזיד, וככל שכן, כי אז ניתן לייחס את אותו יסוד נפשי לתאגיד כמכלול.⁴² בכך לא מסתכמים הקשיים בהקשר זה: האוריינטציה האנושית והאופי הפרסונלי של הענישה, יוצרים מגבלות מסוימות אשר אינן מאפשרות להטיל על התאגיד כל ענישה המוטלת על בני אנוש.⁴³

³⁹ פרוקציה, שם בעמ' 338, הערה 48, פרוקציה מביא שם תרגום של מובאה מתוך Wolfgang Friedmann, LEGAL THEORY, 3rd ed. 397

⁴⁰ דבריו של המשפטן הגרמני סביני כפי שהובאו במאמרו של פרוקציה, שם, בעמ' 337-338.

⁴¹ ראו סעיף 23 לחוק העונשין, תשל"ז-1977 העוסק בהיקף אחריותו הפלילית של תאגיד.

⁴² Eric Posner, Stop Fussing Over Personhood, The University of Chicago Law School, Dec. 11, 2013

<http://www.law.uchicago.edu/news/eric-posner-corporate-personhood>

⁴³ ראו למשל שאלה מעניינת בנוגע לענישת תאגיד שנדונה לאחרונה בארבע ערכאות ונהפכה בכל אחת מהם מחדש. ראשיתם של דברים בפסק דינו של כב' השופט זאיד פלאח בת"פ (חיפה) 5529-09-09 **מדינת ישראל המשרד להגנת הסביבה נ' חברת נמלי ישראל – פיתוח נכסים בע"מ** (2011 פורסם בנבו), שם נקבע כי בית המשפט מוסמך להימנע מהרשעת "תאגיד", כשם שהוא מוסמך להימנע מהרשעת "אדם", ובמקרים מיוחדים ניתן לעשות זאת גם ללא

החוק בנה אם כן קונסטרוקציה משפטית, שמאפשרת לאדם ליהנות מן המוצרים והשירותים שהתאגיד יכול לספק אותם מצד אחד, לצד מנגנון שמאפשר להגן על האדם מעוולות של התאגיד מצד שני, אך מטבע הדברים, היא איננה חפה מקשיים.

קושי נוסף עולה ביחס ל"רצון" של התאגיד? גם כאן התשובה מורכבת – הרצון הוא תכונה "אנושית" מטבעה ולכן אין אפשרות ממשית לזהות את ה"רצון" של התאגיד. את התשובה לכך מצליח המשפט לספק באמצעות תורת האורגניזם, במסגרתה אנו בוחנים לא את השאלה האם תאגיד רצון משלו, אלא באיזה תנאים ניתן לייחס לתאגיד את רצונו של האדם – האורגן, אשר מהווה את ה-alter ego של התאגיד.⁴⁴

גם עניין הייצוג דרש פיתרון: התאגיד, מטבע הדברים איננו יכול להופיע בעצמו בבית משפט, ולפיכך הוא מיוצג באמצעות נציג אנושי אשר מבטא את עמדתו של אותו תאגיד – שהיא למעשה עמדתה של אותה קבוצת האנשים שמרכיבה את התאגיד, או היועצים המשפטיים שלו. המלומד סביני תימצת את הדברים באופן הבא:

"... כשירות מלאכותית זו נוצרה למטרות רכושיות בלבד, לכן תאגיד הינהו כל נושא שנוצר באופן מלאכותי על ידי הדין לשם הקניית הון. גופים אלה, בהיותם פיקציה משפטית של הדין, אין להם יכולת לרצות ולפעול והם נזקקים לייצוג תמידי בדומה למחוסרי כשירות."⁴⁵

עם כל זאת, המקרה של התאגיד, שונה מן המקרה של בעלי החיים. ביחס לתאגיד נועדה ההחלטה להעניק אישיות משפטית לשרת את האדם והאינטרסים שלו. במקרה של בעלי חיים לעומת זאת – הבסיס לדרישה הוא שונה. תהא אשר תהא הסיבה, כפי שאמר סביני, בסופו של דבר מדובר בהחלטה שנתונה למחוקק – ברצותו יקנה כשירות, ברצותו ישלול אותה.⁴⁶

ג. בדרך לכינון קטגוריה משפטית שלישית של ישויות משפטיות

תסקיר מטעם שירות המבחן, וללא הטלת צו מבחן ו/או צו שלי"צ. אחד מהמקרים המיוחדים האלה – כך נקבע, הוא כאשר מדובר ב"נאשם" שהוא "תאגיד". המדינה ערערה על פסק הדין לבית המשפט המחוזי – ע"פ (חי) 1314-06-11 **מדינת ישראל – המשרד הגנת הסביבה נ' חברת נמלי ישראל**. בית המשפט המחוזי הפך את ההחלטה וקבע כי לכאורה, אין מניעה עקרונית לפי הדין מפני אי הרשעת תאגיד. אולם, מאחר שלא ניתן כיום על ידי שירות המבחן לקיים את המנגנון הקבוע בדין להימנעות מהרשעה – הכנת תסקיר נאשם לתאגיד – לא ניתן היה שלא להרשיע את המשיבה, שהודתה בביצוע עבירות על חוקי הגנת הסביבה. הוגשה בקשת רשות ערעור לבית המשפט העליון רע"פ 8487/11 **חברת נמלי ישראל נ' מדינת ישראל**, שם נהפכה שוב ההחלטה. ביהמ"ש העליון פסק (פה אחד) כי ניתן להימנע מהרשעתו של תאגיד במקרים חריגים וכי במקרה דנן ראוי להימנע מהרשעה. השופטים רובינשטיין ודניאל סבורים כי הוראות הדין מחייבות הטלת צו מבחן או צו שלי"צ לצורך אי הרשעה וכי ניתן לערוך תסקיר מבחן לתאגיד ע"י שירות המבחן, בניגוד לדעתו החולקת של השופט עמית. השופטים רובינשטיין ועמית חלוקים בשאלה האם בעבירות של איכות הסביבה ראוי להעמיד לדין תאגיד בלבד ולא את מנהליו. בדיון הנוסף שהתקיים בהרכב של 5 שופטים, **דני"פ 8062/12 מדינת ישראל נ' חברת נמלי ישראל**, שוב נהפכה ההחלטה. דעת רוב קבעה כי: אף שניתן שלא להרשיע תאגיד האחראי בפלילים, אין אפשרות, לפי הדין הקיים, להטיל על תאגיד צו מבחן או צו שירות לתועלת הציבור על תאגיד שעבר עבירה אך לא הורשע.

⁴⁴ הדעה המקובלת היא שלתאגיד אין רצון משלו, הרצון הוא יציר פסיכולוגי הנוצר על ידי אנשים חיים ולפיכך רצונו של התאגיד הוא למעשה רצון של קבוצת האנשים שמרכיבה אותו – מנהלי התאגיד, הפקידים או האנשים האחרים אשר מהווים את ה-alter ego שלו. קיימת גישה אחרת לפיה לתאגיד רצון משלו, ראו גואלטירו פרוקציה, "מהות האישיות המשפטית (המשד)", **הפרקליט יז' 79** (תשכ"א).

⁴⁵ פרוקציה, לעיל הערה 36, בעמ' 337-338.

⁴⁶ ראו המובאה של סביני, הצמודה להערה 40 לעיל.

נושא האישיות המשפטית לבעלי חיים שאינם בני אנוש הולך ומקבל בשנים האחרונות מקום מרכזי בשיח של ארגוני זכויות בעלי חיים. שינוי השיח המשפטי והעברתו למישור של מעמד משפטי, היא אסטרטגיה משפטית חדשה שעשויה להוות נקודת פתיחה מחודשת לתיקון היחס האנושי לבעלי חיים. לשיטתם של התומכים בגישה זו, הענקת מעמד משפטי לבעלי חיים תסמל ותמסד את הערך הפנימי שלהם ובנוסף, תישא עימה יתרונות פרוצדוראליים שונים.

במסגרת זו נאבקים כעת ארגוני זכויות בעלי חיים להענקת סטאטוס משפטי לבעלי חיים אינטליגנטים כמו שימפנזים, דולפין, לווייתן או פיל או ציפורים מסוימות (עורב או תוכי), אך השאלה מה מהווה אינטליגנציה בעולמם הקוגניטיבי של בעלי חיים היא שאלה שיש לגביה דיון נוקב. מעצם האנתרופוצנטריות של החוק, גם כאן נבחנת ההגדרה מנקודת מבט אנושית ויש בה נטייה ברורה לסיווג על פי תכונות המין האנושי. האדם מתייחס אל עצמו כאל היצור התבוני ביותר עלי אדמות ולפיכך בעת בחינת השאלה האם יש מקום להגדיר בעל חיים ככזה שאוחז באישיות משפטית, הוא מכוון לתכונות אנושיות או כמו-אנושיות, אשר את קיומם הוא בודק בבעלי חיים. עובדה זו עשויה להסביר את הבחירה בשימפנזים כאחד מבעלי החיים הראשונים בשמם הוגשה התביעה להכרה בזכויות משפטיות.⁴⁷ אקט זה "מנצל" למעשה את העובדה ששימפנזים, במידה כזו או אחרת, דומים לאדם ולכן כמוהו, הם עשויים להיות זכאים למעמד משפטי - ובהמשך לזכויות.

מניתוח הכישורים והיכולות של האדם והתאגיד כיצור משפטי, עולה כי קיים פער בין התפיסה הפילוסופית לתפיסה המשפטית. הרעיון הפילוסופי של האישיות המשפטית מתייחס לתכונות אנושיות כתכונות מנטליות-נפשיות ויוצר אילוצים אנתרופוצנטריים. התפיסה המשפטית של לעומת זאת, יכולה להתנתק מן התכונות הקוגניטיביות של בעל החיים. אישיות משפטית היא מצב נורמטיבי מופשט שאינו בוחן את היכולת הקוגניטיבית, הוא אינו בודק את היכולת לחשוב בהיגיון, לחוש, לרצות וכיוצא באלה תחושות אנוש. המבחנים של דיני התאגידים מלמדים כי אלה אינם קריטריונים הכרחיים אשר על פיהם ייקבע אם ליתן אישיות משפטית בחוק. על פי כך, על פני הדברים, ניתן לכאורה להעניק לבעלי החיים מעמד משפטי ללא קשר ליכולת הקוגניטיביות שלו. הנימוק שמוחו של יצור חי כזה או אחר, דומה למוח האדם, לכאורה איננו רלוונטי. התפיסה המשפטית, פותחת אם כן למעשה פתח ליצירת קטגוריה שלישית של ישויות בעלי אישיות משפטית.

ד. בין "אישיות משפטית" ל"אנימליה משפטית"⁴⁸

השימפנזים אינם בעלי החיים הראשונים ש"עתרו" לערכאות, בבקשה לקבלת זכויות משפטיות שונות. בארה"ב ידועים אף מקרים של בעלי חיים נוספים שעתרו לאכיפת זכויות שעל פי הנטען

⁴⁷ ראו עניין השימפנזים, לעיל הערה 17.

⁴⁸ תודתי לידידי ד"ר אילן צור שהגה את המושג "אנימליה משפטית", ראו להלן.

מגיעות להם על פי דין⁴⁹ בהקשרים אחרים.⁵⁰ באותם מקרים נשענה התביעה גם כן על ההוראה שמעניקה את זכות התביעה ל"persons", ברם באף אחד מן המקרים לא טעה בית המשפט לחשוב שלבעלי החיים "זכויות" כמו לבני אנוש. למעשה, ירידה לשורש הדברים מגלה כי העתירות לא נועדו ממש להעניק זכויות לבעלי חיים אלא להבטיח מתן סעד משפטי במקרים ביקש החוק למנוע פגיעה בבעלי החיים.⁵¹ בכך יש כדי ללמד כי גם כאשר החוק מנוסח באופן שהוא מעניק "זכויות" או מעין זכויות לבעלי חיים, הוא לא נועד להסדיר או לכוון את התנהגותם של בעלי חיים, אלא את ההתנהגות האנושית של בני האדם המעורבים בדבר.⁵²

על רקע זה מתעוררת השאלה האם הענקת אישיות משפטית לבעלי חיים עשויה כלל לשפר את מצבם ביחסיהם עם בני האדם? שאלה זו היא אחת מתוך שאלות ותהיות רבות המתעוררות בקשר עם סוגית האישיות המשפטית לבעלי חיים - חלקן מרכזיות ומהותיות, חלקן צדדיות. לא ברור למשל כיצד עשויה להתיישב, אם בכלל, הענקת זכויות בסיסיות לבעלי חיים כגון חירות או הזכות שלא להיכלא, עם זכותו של האדם לעשות שימוש בבעלי חיים לצרכים שונים.

כן לא ברור האם הדרישה להכרה בזכויות מתייחסת רק ליצורים חיים בעלי יכולת קוגניטיבית מפותחת? אולי לחולייתנים בלבד? או שמא היא נוגעת לכלל בעלי החיים? האם אנו עשויים להידרש למעמדות שונות לבעלי חיים שונים? ככל שהתשובה היא חיובית כיצד מתיישבת מציאות כזו עם מציאות של זכויות בסיסיות כגון חירות, שוויון וכדומה?

אין ספק שהפולמוס בשאלת הזכויות לבעלי חיים נמצא בתחילת הדרך. יידרשו דיונים רבים ומעורבות של אנשי מקצוע מגוונים - החל באנשי רוח, דרך אנשי מדע, ביו-אתיקה, משפט ופילוסופיה כדי ליתן מענה לכל הסוגיות ותתי-הסוגיות המתעוררות. כך או כך, בעת שאנו בוחנים את הנושא, מתעוררת גם שאלת הטרימינולוגיה המשפטית. יש הטוענים כי בעלי חיים

⁴⁹ ראו למשל ציפור בסכנת הכחדה בשם פלילה ש"עתרה" (בשם עצמה) להרחקת עיזים וכבשים מבית הגידול שלה, *Palila v. Hawaii Department of Land and Natural Resources*, 639 F.2d 495 (9th Cir. 1981). במקרה אחר התברר עניינה של ציפור אחרת בשם *Marbled Murrelet* אשר עתרה מספר פעמים כנגד חברת פסיפיק בדרישה לעמידה בתקנים ובהוראות החוקים הפדראליים המסדירים את פעולת ארגון *Fish & Wild Services (FWS)*, ראו *Marbled Murrelet v. Babbitt*, 83 F.3d 1068 (9th Cir.1996); שנה מאוחר יותר: *Marbled Murrelet v. Babbitt*, 111 F.3d 1447 (9th Cir.1997). ובשנת 1999 עתירה נוספת: *Marbled Murrelet v. Babbitt*, 182 F.3d 1091, 1093 (9th Cir. 1999); ציפור אחרת שפנה לבית המשפט בשם עצמה היא ינשוף מנומר צפוני אשר עתר כנגד ההחלטה לא להכיר בו כנתון לסכנת הכחדה, ראו *Northern Spotted Owl v. Hodel case brief* 716 F.Supp. 479 (W.D.Wash. 1988).

⁵⁰ באותם מקרים הנזכרים בהערה 49, עתרו בעלי החיים לאכיפת זכויות המגיעות להם על פי החוק המגן על יצורים המצויים בסכנת הכחדה (Endangered Species Act of 1973, 16 U.S.C.S. § 1531 et seq).

⁵¹ Eric Posner, Stop Fussing Over Personhood, The University of Chicago Law School, Dec. 11, 2013 <http://www.law.uchicago.edu/news/eric-posner-corporate-personhood>

⁵² החלטה מעניינת נוספת ניתנה בחודש מרץ 2002 במסגרתה "אסרה" הוועדה המחוזית של מדינת ויומינג בארה"ב על נוכחותם של דובי גריזלי בבית הגידול שלהם בקרבת הפארק הלאומי ילוסטון. ההחלטה מנוסחת באופן שלפני לכאורה מודעים דובי הגריזלי לאותה החלטה ויכולים לבחור את לצייט לה אם לאו. Verlyn Klinkenborg, Animal 'Personhood': Muddled Alternative to Real Protection, Yale Environment 360 http://e360.yale.edu/feature/animal_personhood_muddled_alternative_to_real_protection/2734 County commission in Wyoming bans grizzlies by resolution, **Associated Press**, May 5, 2002 <http://www.jesseshunting.com/forums/showthread.php/13202-County-commission-in-Wyoming-bans-grizzlies-by-resolution?s=3dfa9921b51ee715f4ffa9184890e169>

אינם יכולים להיות "אישיות" שכן מונח זה מתייחס אך ורק לאנשים רציונאליים - כלומר לבני האדם. "מבחן האישיות" נראה גם במקרים שהגיעו לבחינה שיפוטית – ובמסגרתו ניסו בתי המשפט לברר האם בעל חיים עונה להגדרת המונח "person" - "אישיות", המונחת בבסיסו של המושג "אישיות משפטית".⁵³ באחד מן המקרים, דחה בית המשפט בארה"ב את הבקשה תוך שהוא נשען בין היתר על הנימוק שבעל חיים אינו יכול להיות "אישיות". בית המשפט התבסס על תקדים אחר שבו הוגדר המונח "אישיות" (person) כ"בן אנוש, או ישות המוכרת ע"י החוק ככזו שיש לה זכויות וחובות של בן אנוש".⁵⁴

מושג ה"אישיות" המשפטית מכוון לבני אנוש. המילה "אישיות" (personality), היא הטיה של המילה איש (person) וכמו המשפט, האוריינטציה שלה היא אנתרופוצנטרית לחלוטין. המילה המתאימה יותר בשפה העברית היא "ישות" או "אורגן" משפטי, שמתייחסת לגורם שאינו בן אנוש, שאינו בהכרח נוכח פיזית; שיש לו הווייה או נפישות משפטית ושעשוי לאפיין ישות כמו בעל חיים שאיננה "אישיות". ניסיונו לאתר דילמה דומה ביחס לתאגידים לא צלח ונראה כי נימוק זה לא עמד בשעתו לסדר היום. אף שהכל יסכימו שהקושי האמיתי איננו טרמינולוגי אלא מהותי, ברור כי כאשר יבשילו התנאים ויוענקו - ברמה כזו או אחרת - זכויות לבעלי חיים, היקף הזכויות והחובות יהיה שונה מאשר זה המוטל על בני האדם. מן הסתם, יהיה זה מעמד משפטי מיוחד שדומה יותר ל"אנימליה משפטית" מאשר ל"אישיות המשפטית" של בני האנוש.

* * *

⁵³ ראו למשל Brandon Kein, Case for Chimpanzee rights rejected by appeals court, WIRED, 12.4.2014 [/http://www.wired.com/2014/12/court-says-chimp-not-a-person](http://www.wired.com/2014/12/court-says-chimp-not-a-person)

⁵⁴ ראו Calaway v. Practice Mgmt. Servs., Inc., 2010 Ark 432, *4[2010]